

Славенка
Дракулић

Милева
Ајнштајн

т е о р и ј а т у г е

■ Laguna ■

Copyright © 2016, Славенка Дракулић
Copyright © овог издања 2023, ЛАГУНА

Милева
Ајнштајн

теорија туге

Садржај

У кухињи, 1914.	9
У влаку, 1914.	77
У болници, 1916. – 1919.	113
На балкону, 1925.	151
У санаторију, 1933.	173
<i>О ауторки</i>	211

У кухињи 1914.

Милева сједи за кухињским столом. Љето је. Рано је јутро. У зраку се кроз отворен прозор још осјећа ноћна свјежина.

Дланом поравнава руком исписане листове папира. Зна да су од Алберта, али преврће их и проучава потпис као да ипак не вјерује да би он такво што могао написати. Иако јој је то тешко повјеровати, предобро познаје рукопис свога мужа, његова накошена слова, карактеристично витичасто Л и Н. У његовом рукопису има толико витица да би га тешко опонашао чак и фалсификатор. Да напише само А у потпису, знала би да је то од Алберта. Довољно је његових писама примила, довољно га је пута видјела како се китњасто потписује. Гледајући писмо које је јучер примила, није стекла дојам да је у било којем тренутку застао и предомишљао се. Напротив, рукопис је равномјеран, рука му је сигурна. Милева је препознала чак и плаву тинту коју је употрејебио, купила му ју је у Цириху, у папирници у којој иначе купује папире у листовима и школске биљежнице за Ханса Алберта.

Чита писмо које јој је јучер донио његов колега Фриц Хабер. Као права кукавица, Алберт се није усудио уручити јој га особно.

Берлин, 18. сриња 1914.*

Увјетии:

А. Ти ћеш се пообринууи:

1. за чистпоћу моје одјеће, рудља и поспиељине
2. да редовно добивам шри одрока у своју собу
3. да моја спаваћа и радна соба буду чистие, а поседно да само ја кориспим свој спол

Б. Одрећи ћеш се свих особних односа са мном, све док нису нужни из друшпивених разлоја. Поседно ћеш се суздржати од:

1. мој дружења с шобом код куће
2. заједничких пушовања

В. У односима са мном пошпиваити ћеш спведећа шравила:

1. од мене нећеш очекивати иншпимностии ниши ћеш ми шришварати на било који начин
2. шреспавити ћеш ми се обрашати, уколико ја шпо зашражим
3. наипуспити ћеш моју спаваћу или радну собу одмах и без шрошеспа ако ја шпо зашражим

Г. Нећеш ме омаловажавати шред нашом гјецом, било ријечима било понашањем.

То је само писмена потврда ситуације у којој сам се наша, мисли Милева. Ако не пристанем на та понижења, нема више заједничког живота.

* Цитати из писама наведени звјездицом су изворни. (Прим. аут.)

Одлаже папире на стол и одлази до прозора. Наслања се на дрвени оквир. Затим додирује прстима зид као да се придржава. Осјећа јаку потребу дотаћи нешто чврсто и постојано. Као да тражи потврду да је ту, да је жива. Свјесна је да у спаваћници и расплетене косе изгледа јадно. Али у кухињи нема још никога тко би је видио како се несигурно креће и убрзано трепће не би ли задржала сузе. Не могу више плакати, каже себи. Морам се сабрати и одлучити што ћу.

Дубоко удише јутарњу свјежину. Кухињски прозор гледа у двориште. Берлинскосива, тако зове мрку боју фасада, улица, дворишта. У овом граду недостају јој поглед на брда и зеленило на које је навикла у Цириху. Недостаје јој свјетла. Недостаје јој зрака. Мирис синоћње вечере, печених кобасица и салате од крумпира, још се вуче по кухињи. На штедњаку су масна тава и порцуланска здјела с остацима хране. Крух на столу се осушио. Још није стигла служавка Фрица и Кларе Хабер, пријатеља код којих се прије десетак дана смјестила с дјечацима. Могла је и сама синоћ склонити храну у оставу. Али није смогла снаге. Схрвана Албертовим *Увјетима*, осјећала се ошамућеном као да је управо добила јак ударац у главу. Тако се сигурно осјећа боксач након борбе, мисли.

Кад је синоћ прочитала то његово „писмо“, прво је остала запрепаштена. Одмах затим ухватио ју је напад смијеха. Албертови *Увјетии* подсјетили су је на она упозорења извјешена у сеоским сластичарницама: *Забрањено чешљање! Не пљуј на под! Вјеројатно су посве бескорисна, јер посјетитељи којима су била намијењена, они који су долазили у искушење да пред огледалом на зиду сластичарнице изваде чешљић или пљуну, углавном нису знали читати. Знала се у то увјерити кад би љети свратила*

у једину сластичарну у Каћу, селу у којем је родитељско имање, и угледала каквог момка како намјешта фризуру пред огледалом на зиду, одмах поред упозорења.

Сјетила се и како је њу и њезину пријатељицу Десанку највише насмијавало оно извјешено у њиховом школском заходу. Писало је: „Пери руке прије јела и послје испражњења тијела.“ Забављало их је римовање јело-тијело. Кад би једна од њих морала отићи на „оно мјесто“, како је тада био обичај говорити, рекла би само: „Јело-тијело.“

Ови Албертови *Увјетии* изгледају баш као упозорење јело-тијело, помислила је. Драга Милева, само ти уредно пери руке, не пљуј на под, не чешљај се у сластичарници, покриј уста дланом кад кашљеш, не подригуј се у друштву, прекрижи ноге кад сједнеш, шути док ти се нетко не обрати и понашај се смјерно као добра дјевојчица и све ће бити у реду – рекла је себи. Обузео ју је хистеричан смијех, потом невјерица, на помисао да је Алберт то написао за озбиљно. Он се усуђује постављати јој увјете заједничког живота! Њој, Милеви, с којом је вјенчан већ једанаест година и с којом има два сина! Хансу Алберту је десет година, а Едуард ће за који дан навршити четири.

Згужвала је папире и бацила их на под.

Смијех јој је помогао само на тренутак, да накратко одахне. Милева није могла одмах прихватити да су његови *Увјетии* стварни. Схватила је то тек кад јој је тијело рекло да је тако. Тек кад је осјетила празнину у грудима, кад није могла удахнути, кад јој је срце поскочило попут подивљале мачке која гребе канџама тражећи излаз из прсног коша, кад је осјетила добро познату бол. Знала је да је управо бол њезино мјерило стварности, њезин вјерни подсјетник. Јавља се увијек кад из неког разлога

одбија прихватити оно што јој се догађа. Мало јој недостаје да потоне у потпуно незнађе. Бол је опомиње. Док ме боли, барем знам да сам жива, мисли наслоњена на кухињски зид.

Иза ње је непреспавана ноћ. Зна да је слабост коју осјећа овог српањског јутра само наставак синоћњег шока. Слабост обично претходи нападу главобоље и мучнини. Главобоље се највише доји јер је данима држи у кревету. Већ је слути у затиљку, у начину на који се тупа бол претвара у убоде, све чешће и јаче. А након главобоље обично је чека дуго стање безвољности и парализа које се ужасава. Јер није сама, у питању су и дјеца. Одлука с којом је сада суочена, тиче се и њих.

Не смијем допустити да клонем. Морам нешто покушати да спријечим главобољу. Дјечаци само што се нису пробудили! Гдје ли је само онај нови лијек, камо сам га ставила, мисли Милева док нервозно претражује торбицу. Вади два пакетића прашка и попије их растопљене у чаши воде. Затим врти чашу у руци. Чека да бол попусти, да се заустави на препреци, да падне у замку коју јој је лијек управо поставио. Не може ништа друго до сједити и чекати да прође.

Синоћ, након што је неколико пута прочитала Албертову дрску поруку, пожељела је лаку ноћ Хаберовима и замолила Ханса Алберта да јој помогне до кревета. Клара јој је донијела чај. И она је прочитала *Увјетие*, али јој уопће нису били смијешни. Не, поготово након што су се једне вечери Милева и дјеца појавили на њезиним вратима.

Алберт је изнајмио стан, немамо гдје бити, рекла јој је Милева једноставно. Наравно да их је Клара позвала к себи и Фрицу. Дјеца су била поспана, а Милева блиједа и рашчупана. Клара је видјела на њезином лицу да је посве очајна. Кад је спремила дјецу у кревет, испричала јој је да се посвађала с Албертом јер је изнајмио стан. Како је уопће могао изнајмити стан а да ми то не каже? Алберт је то учинио како би нас присилио да се вратимо у Цирих, рекла је Клари. Није јој више објашњавала, чак и тада је била суздржана. Није јој испричала како су до ње допрли гласови да је Алберт заљубљен у своју рођакињу Елзу. Чула је да се то прича по Институту, могуће је да је и Фриц чуо и рекао Клари. Ту појединост Милева јој није имала снаге споменути, као ни чињеницу да већ неко вријеме у њега сумња. Клара је није тјешила, јер је знала да то нема смисла. Само је примила Милеву за руку док су јој сузе текле низ образе. Додир Кларине руке био је топао и чврст. Тог тренутка Милева није имала ништа на што би се ослонила осим додира готово непознате жене.

Тако су провеле вечер, двије жене саме у кухињи. Између њих стол с тањурима и остацима вечере. И туга, полегла по њима као тежак плашт.

Милева опет оде до прозора, затим клоне на столицу немоћно, као да је пут од прозора до стола километрима дуг. Зна да је то тек физичка реакција на психолошки ударац који је примила од Алберта. Није се ни прије овог догађаја осјећала добро у Берлину, овамо је дошла јер је он тако хтио, а она није имала избора. Након девет година проведених у Уреду за патенте у Берну и кратког професорског стажа на Политехничком факултету у

Цириху, након искуства с професуром у Прагу, добио је напoкoн положај који му је омогућаваo више времена за истраживања и писање знaнствених радова, као и већу плаћу: постаo је члан Пруске академије наука, професор на Хумболтовом универзитету и директор новог Института за физику „Цар Вилхелм“. Што му је могла навести као разлоге да не прихвати понуду? Да је њoј и дјечацима љепше у Цириху? Да је тамо навикла живјети па се осјећа сигурније? Да ће дјечацима бити тешко навикнути се на нову средину? Можда би Алберт чак и прихватио неки од тих разлога, али кад јoј је рекао колику му плаћу нуде, није се усудила приговорити пресељењу. Требали су новац, а она није зарађивала. Није имала избора. Морала му се придружити.

Прије три мјесеца, кад су се из Цириха доселили у Берлин, нашли су стан у Еренбергштрaсеу. Милева га није одмах уредила. Имала је осјећај да су у њему само привремено тако да су неки ковчези остали нераспакирани. Још стоје у ходнику, наслагани покрај кутија с посуђем и постељином закрчили су пролаз према собама. Кад би дјечацима приговорила да су неуредни, старији, Ханс Алберт, би се побунио. Још се усељавамо, мама, рекао би.

Испрва ју је то мучило и предбацивала је себи што нема воље да напoкoн уреди нови дом. А сада, након што је прочитала Албертове *Увјетје*, мисли да то није учинила јер је имала лош предосјећај. Али зашто? То што Алберта често није било код куће није било необично. Можда зато што је био намрштен и све га је сметало? Чак и запиткивања малог Едуарда, којег су од миља звали Тете, кад ће њих двојица у шетњу. Још недавно би га Алберт посјео у крило и стрпљиво му објашњаваo како се планете крећу небом или би му причаo приче. Сада би

се само обрецнуо на њега. Тражио је излику да навечер изађе. Враћао се касно. Затим се преселио у другу собу.

Нагло је мијењао расположења. Милеви је то обично био знак да га нешто мучи, али на њезина питања није одговарао.

Присјетила се да је прије двије године, након посјете Берлину, добио једну рођенданску честитку која ју је навела на сумњу. Била је од рођакиње Елзе Левентал и у њој није било ничег сумњивог осим што му никада прије није писала. Кад му је то споменула, Алберт није реагирао иронично као обично. Био је љут. Што то тебе брига? Како знаш да ми прије није писала? – викнуо је. Алберте, зашто тако говориш? Зашто вичеш на мене? Примила га је за јакну, а он ју је грубо одгурнуо.

Како сам била патетична! Зашто сам мислила да се нама таква ситуација никако не може догодити?

Након што је прочитала *Увјетше*, рекла је Фрицу нека Алберту поручи да пристаје на све. Рекла је то свјесна да из ње говори немоћ. Што јој преостаје? Које могућности има? Нема ни новаца, ни посла, а ни наследства. Милева се и прије осјећала попут борца у рингу, навиклог да прима ударце. Од рођења шепава, касније је трпјела подсмјих средине зато што је жељела студирати иако је жена, па презир и одбијање Албертове мајке и губитак првог дјетета. Док је била млада, знала је бити љута на себе зато што се навикла примати ударце а не узвраћати. То је значило извјесну склоност препуштању, пасивности. Склоност предаји. Је ли могуће да ће се сада препустити боли и неће узвратити ударац? Или је напросто и она кукавица као Алберт?

А затим, кад је затворила за собом врата спаваће собе и остала сама, Милева је осјетила како се сав њезин накупљени јад преображава у бијес. Па што ми је било да пристанем на такво понижење? Тко је он да мисли како се може односити према мени као према слушкињи? *Увјетии*? Правила? Најбоље би било да их сам спали, да их нитко никада не види, да се не осрамоти. Ја нисам одгојена тако да бих живјела као његова робинја. Мене отац није школовао зато да мужу перем рубље и шутке му сервирам храну!

Тај је Албертов поступак у њој пробудио нешто што одавно није осјетила – понос. Као да је поново шепава дјевојчица која се враћа кући у земљом упрљаној хаљиници. Сутрадан облачи чисту хаљиницу и иде у школу међу исту дјецу која су јој се ругала и тукла је, сједи у истом разреду међу њима, као да се ништа није догодило. Не жели им показати да су је повриједили. Једноставно, бит ће боља од њих, најбоља. Запамтила је очеве ријечи: „Мораш пронаћи начин да покажеш колико вриједиш.“

У мушкој гимназији у Загребу њезини су се вршњаци претварали да је не виде кад би ушла у разред на сат физике, гуркали су се и добацивали јој увреде испод гласа. Ипак, на крају године, она је била та која је имала најбоље оцјене. Или када је на школском плесу узалуд чекала да нетко дође по њу. Вратила се кући гушећи се у сузама. Идући пут је на плесу засвирала клавир и сви су јој пљескали. Кад се уписала на Политехнику у Цириху као једина жена, дочекали су је исти погледи као и шепаву дјевојчицу. Као да је какво чудовиште, а не жена. Тада би се из дубине бијеса јавио у њој тај спасоносни осјећај поноса и на тренутак би заборавила да је другачија и зато слабија.

Тако ће бити и сада. Алберте, прерачунао си се. Овај пут у својим си захтјевима отишао предалеко. Увриједио си ме, упрљао си све ове године које смо провели заједно. Не заслужијеш да останем с тобом. Остављам те, јер ти више ниси човјек којег познајем – то ће му рећи.

Ноћ је провела лежећи будна поред уснулих дјечака. На туђем кревету, у туђој соби, у туђем граду. Пред јутро је одлучила да ће што прије с дјецом напустити Берлин. Вратит ће се у Цирих. Тјеша је што вјеројатно Алберт дјечаке не би ни желио задржати – ако је то уопће некаква утјеха. Што би он с њима? Дао их у интернат? Штовише, тражит ће од њега да се обавезе да никада, баш никада, неће боравити код његове родбине! Његовој мајци Паулини неће то тешко пасти, она због Милеве дјечаке није никада ни завољела. Али зна да ће Алберту недостајати шетње с Тетеом и планинарење с Хансом Албертом.

Боравак у Берлину за Милеву више нема смисла. Не може остати, чак ни за добробит дјечака. Не по цијену испуњења његових *Увјећа*. Ни шок, ни слабост, ни надирућа главобоља је у томе неће спријечити. Нарочито након што је одмах након прве поруке услиједила друга, не мање ружна. У њој Алберт појашњава:

Сиреман сам се враћиии у наш сџан јер не желим изјубиџи гјеџу, ниџи желим да она изјубе мене, џо је једини разлој. Након свеја шџо се дојодило, џријатџељски однос не долази у обзир. Биџи ће џо лојалан џословни однос, особни асџекџи морају биџи сведени на минимум. Заузвратџи џе увјеравам

*да ћу се йонашајти као шћо доликује, онако како
дих се односио йрема било којој сйранкињи. Моје
йовјерење у шћеде је довољно за шакав однос, али
само за шћо. Ако је шћеди немојуће живјејти шако,
ја ћу се йомиријти с нужношћу развода.**

Ноћ је провела размишљајући о његовим ријечима. Онако срочени и нанизани увјети које јој је поставио за заједнички живот били су заиста понижавајући. Ипак, чинило јој се као да нису намијењени само њој, да нису посве особни. Као да је Алберт сажео и предочио јој како живе и друге жене овисне о мужу. Иако нису била тако грубо формулирана, постојала су чврста друштвена правила понашања која су одређивала равнотежу моћи. У њезиној околини било је мало изузетака, мало жена које су их прекршиле и осамосталиле се. Чак су и у Берлину такве жене биле изузетак, као на примјер Клара.

Зашто је управо Милева вјеровала да је и она једна од њих? Да ли зато што је припадала првој генерацији жена које су се академски образовале? Мислила је на своју мајку Марију, која није имала прилику завршити више од четири разреда основне школе. И што је још горе, није ни помислила да има право на више од тога. И на учитељицу Смиљу из школе у Руми, због које је и сама пожељела постати учитељица. Милева, ти волиш читати и брзо учиш, штета би била да се не школујеш. Знање је једино у што се исплати улагати, једино што са собом носимо у гроб, говорила јој је. Сјећа се да је ријеч гроб изазвала у њој језу. Али можда је баш због тога запамтила тај разговор и препричала га родитељима. Мајка је узбуђено рекла: Мицо, има учитељица право, ја нисам могла даље, али ти можеш. Било је то први пут да

је чула како спомиње своју жељу за школовањем, да јој даје наслутити како се понекад осјећа мање вриједном због тога што ту жељу није остварила. Али отклања те мисли о мајци јер зна да је њој, управо зато што мисли како није искористила прилику, Милевино одустајање од дипломе било можда и болније него оцу.

Годинама касније, кад је уписала студиј физике на Политехници у Цириху, била је захвална учитељици и свом оцу Милошу који ју је послао у гимназију, и чак изборио да у Краљевској великој реалки у Загребу посјећује наставу физике, намијењену само мушким ђацима. Још се сјећа њихових зачуђених погледа кад се први пут појавила на вратима школског лабораторија. У топлој берлинској ноћи стресла се од сјећања на усамљеност док издвојена од групе младића сједи и слуша предавања. Понекад би сањала како улази у дворану и нитко се не окреће јер је она за њих невидљива. Покушава им нешто рећи, виче, плаче. Нитко је не чује.

Требало јој је снаге да се појави на сваком сату, да не одустане. Вјеждала је равнодушност. Превише ју је занимала физика да би попустила због оних који су били лошији од ње, због медиокритета који су се држали надмоћно само зато што су били рођени као мушкарци. А она је, за разлику од њих, због одличног успјеха била чак ослобођена плаћања школарине.

Касније је била поносна што је била једина жена студентка математике и теоријске физике на својој години и једна од само неколико њих у Еуроци. Што ју је довело до ове ситуације сада, без дипломе, без посла и заправо без мужа? Јесу ли томе били криви њезини дјечаци? Ханс Алберт, већ школарац, и мали Тете, који се у сну

привио уз њу? Јесу ли дјеца постала њезина излика да пропусти шансу да заврши студиј и запосли се? Да, јесу, знала је да јесу. Али не двојица малишана скутрених уз њу, него дјевојчица за коју нитко није смио знати. При помисли на прво дијете, оно напуштено, оно за које нитко од њихових пријатеља није знао да је постојало, Милева осјећа како се гуши, као да је ово што управо проживљава казна за то.

Друга Албертова порука коју је Фриц донио касније исте вечери, учинила јој се особнијом и зато окрутнијом од прве. Алберт је употреједио ријеч *сџранкиња*, за коју је морао знати да ће је погодити више од било које друге. Пише јој да ће се понашати према њој као према „било којој другој странкињи“. Не нуди јој чак нити пријатељски однос, него само пословни. Она очито заузврат што је уздржава треба обављати одређене послове, то јест водити његово кућанство и бавити се дјецом. Као и било која друга домаћица коју би могао унајмити за мјесечну плаћу. Зар заиста вјерује да је његова понуда фер и добронамјерна? Или је намјерно вријеђа јер је се заправо жели ријешити, па је пронашао једноставан начин како да је удаљи из свог живота? Овако формулирана, на папиру, његова се одлука доима стварнијом. Једнако тако је и с идејама, постају јасније тек кад их напише. Но заборавио је како људи нису идеје, ријечи упућене њој могу изазвати посљедице. И иначе је то тешко схваћао. Кад би некога увриједио својом „шалом“ или ироничном примједбом, увијек се последије чудило зашто се та особа наљутила. Кад је њезиној пријатељици Хелени рекао да јој је њезин будући муж досадни дебелко, није схватио да је тиме увриједио обоје, па се последије морао

испричавати. Није знала је ли му Хелена икада опростила, иако ју је Милева увјеравала да није тако мислио и још га натјерала да тражи опрост.

Милева је била његова колегица на студију. Његова сурадница. Љубав његовог живота. Затим супруга и мајка његове дјеце. А сада је особа коју назива странкињом. Нешто је у тој ријечи дубоко, истински боли. Чак више од свих његових увјета и правила. Познаје га од његове седамнаесте године, док му бркови још нису право нити израсли. Познаје његову несигурност скривену иза непристојног понашања и добацивања. Био је неспретан, неприлагођен дјечак који је у њој пронашао заштитницу. Нитко му никада није био ближи од ње. Ни сестра Маја, ни мајка Паулина.

Могу ли људи који живе заједно толике године заиста постати једно другоме странци? Може се догодити да се више не слажу, да им други људи уђу у живот и промијене га, али не и да постану потпуни странци. Њих двоје могу бити чак и непријатељи, као сада, али не странци, мисли Милева док се помиче према рубу кревета како би дјечацима оставила више мјеста.

Сјећа се како јој је, кад га је први пут угледала веселих очију и неуредне црне косе, дјеловао као незрели балавац. Саркастичне примједбе и вицеви нису га чинили омиљеним у њиховој малој студентској групи. Али био је најмлађи и пуно су му тога опраштали. У успоредби с њим, њихов колега Марсел Гросман, на примјер, био је одрастао мушкарац. Алберт није био пристојан ни према професорима. Професору Веберу се обраћао с

„господине“ умјесто „професоре“, чак и након што га је овај строго упозорио на правила понашања на Политехници. Правила понашања није схваћао озбиљно, и то га је послије студија скупо стајало. То је био један од разлога због којег му Вебер није желио написати препоруку за посао. Али та иста његова особина, чињеница да није поштовао задане оквире, у теоријској физици помогла му је да дође до кључних открића. Милева је схваћала како Алберт функционира и настојала га је бранити. Поготово пред својим пријатељицама из пансиона *Енџелбрехт*, гдје је становала за вријеме студија. Иако површан и неозбиљан, био је причљив и забаван, одлично је свирао виолину и дјевојке би се радо придружиле њиховим вечерњим концертима док би га Милева пратила на клавиру. Музикалност му је отварала сва врата.

Кад ме први пут пољубио у оној собици у пансиону, мислила сам да се то догодило спонтано, некако случајно. Те вечери смо свирали Моцарта, једног од њему најдражих композитора. Кад смо остали сами, сјели смо с главама над истом књигом. Он се изненада окренуо и пољубио ме. Послије ми је признао да је дуго скупљао храброст, тражио прилику да останемо сами. Свирао сам Моцарта само за тебе, јеси ли то примијетила? – рекао је. Нисам му рекла да сам већ тада у њему видјела више дјечака него мушкарца.

Бојим се, Алберте, да си такав остао свих ових година...

А сада, сада ми је доста – помислила је Милева скупљајући мрвице са стола. Морат ћеш једном научити одговарати за своје поступке.